

cialności naukowe, mogą stać się inspiracją do formułowania celów przyszłych (w wymiarze współczesnym i historycznym) badań naukowych. Są też przykładem konkretnych rozwiązań praktycznych (dawnych i obecnych), które można zastosować w dziedzinie opieki nad dzieckiem. Analizując zbiór szkiców *Głodne dzieci w Polsce*, warto również zastanowić się nad aktualnością podjętej problematyki. System pomocy dzieciom potrzebującym wsparcia (materialnego, etycznego, wychowawczego, prawnego) funkcjonuje od dawna, a jednak wciąż spotkać można dzieci ubogie, głodne, niechciane i porzucone.

Joanna Sosnowska

Jerzy Szczepański, *Działalność społeczna rodziny Gałęzowskich na emigracji polskiej we Francji na przełomie XIX i XX wieku*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2013, ss. 231.

Autor recenzowanej monografii, Jerzy Szczepański jest znanym badaczem historii społeczno-gospodarczej XIX wieku. Wśród wielu publikacji z tej problematyki na szczególną uwagę zasługuje jego znakomita monografia poświęcona księciu Ksaweremu Druckiemu-Lubeckiemu². Należy jednak zaznaczyć, że od kilku lat J. Szczepański prowadzi szerokie badania nad zagadnieniem emigracji polskiej we Francji w XIX i na początku XX wieku. Między innymi w 2011 r., opublikował ciekawą pracę na temat weteranów polskich powstań narodowych, którzy byli pensjonariuszami Zakładu św. Kazimierza w Paryżu³.

Recenzowana monografia to kolejna książka J. Szczepańskiego poświęcona problemom polskiej emigracji we Francji w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Wydaje się jednak, że tytuł tej monografii nie w pełni odpowiada zawartości pracy. Tytuł bowiem brzmi: *Działalność społeczna rodziny Gałęzowskich na emigracji polskiej we Francji na przełomie XIX i XX wieku*, tymczasem autor zajmuje się dziejami rodziny Gałęzowskich oraz sprawami polskiej emigracji, mniej więcej od czasów powstania listopadowego, a szczegółowo od 1848 r. do pierwszej wojny światowej.

Całość pracy J. Szczepańskiego składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, bardzo ważnych czterech aneksów, not biograficznych, spisu ilustracji, bibliografii oraz indeksu nazwisk. Na szczególne podkreślenie zasługuje bardzo bogata baza źródłowa, a szczególnie materiały rękopiśmienne z Biblioteki Polskiej w Paryżu (łącznie 33 sygnatury), Biblioteki Uniwersyteckiej w Wil-

² J. Szczepański, *Książę Ksawery Drucki-Lubecki (1778–1846)*, Warszawa 2008.

³ Tenże, *Weterani powstań narodowych w Zakładzie św. Kazimierza w Paryżu*, Warszawa 2011.

nie (11 sygnatur) oraz polskich bibliotek: Czartoryskich w Krakowie, Jagiellońskiej w Krakowie, PAN w Kórniku, PAU w Krakowie, Narodowej w Warszawie i Zakładu im. Ossolińskich we Wrocławiu. Wśród źródeł drukowanych na uwagę zasługuje kilkadziesiąt pamiętników, wspomnień, listów i druków Szkoły Polskiej w Paryżu. Ponadto autor korzystał z publicystyki emigracyjnej poświęconej szkole polskiej oraz następujących czasopism emigracyjnych: *Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu*, 1866–1878; *Rocznik Towarzystwa Polskiego Literacko-Artystycznego*, 1911–1912; *Trzeci Maj* z 1847 r. Bibliografia opracowań obejmuje ponad dwieście pozycji, wśród których znalazły się prace najwybitniejszych badaczy dziejów emigracji polskiej we Francji, m.in. S. Kalembki, J. Borejszy, M. Tyrowicza, W. Śladkowskiego, J. Zdrady. Zdaniem recenzenta brakuje tam jednak znakomitej pracy o charakterze słownika biograficznego Mariana Tyrowicza pt. *Towarzystwo Demokratyczne Polskie. Przywódcy i kadry członkowskie*, wydanej w Krakowie w 1964 r., warto zaznaczyć, że publikacja ta obejmuje ponad 4000 biografii emigrantów polskich. Winny się znaleźć także prace Henryka Żalińskiego⁴, jak również Aliny Barszczewskiej-Krupy⁵.

Pierwszy rozdział pracy J. Szczepańskiego, opracowany głównie na podstawie dotychczasowej literatury historycznej, obejmuje jak wynika to z tytułu rozdziału ogólną sytuację emigracji polskiej we Francji na przełomie XIX i XX w. Wydaje się, że podobnie jak w wypadku tytułu całej książki, także odniesieniu do pierwszego rozdziału, jego treść odnosi się do drugiej połowy XIX wieku i początku XX stulecia, a nie jak zasygnalizował autor w tytule „na przełomie XIX i XX wieku”. Rozpatrując sytuację polityczną i społeczną polskiej emigracji we Francji od 1848 r. do początku XX wieku, autor wskazuje na stopniowe odchodzenie od problematyki politycznej (kwestia niepodległości Polski) na rzecz działalności społecznej, szczególnie po wojnie krymskiej, a następnie po klęsce powstania styczniowego.

Rozdział drugi w całości obejmuje genealogię oraz losy członków rodziny Gałęzowskich. Autor, przodków Seweryna Gałęzowskiego doszukuje się na początku XVIII wieku na Lubelszczyźnie i na Wołyniu. Najwięcej miejsca poświęca głównemu bohaterowi swojej pracy, a mianowicie Sewerynowi Gałęzowskiemu. S. Gałęzowski urodził się w 1801 r., po ukończeniu słynnego gimnazjum oo. bazylianów w Humaniu w latach 1819–1824 studiował na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Wileńskiego, który ukończył z tytułem doktora medycyny. Następnie był wykładowcą na Wydziale Lekarskim tegoż uniwersytetu,

⁴ H. Żaliński, *Kształt polityczny Polski w ideologii Towarzystwa Demokratycznego Polskiego (1832–1846)*, Warszawa 1976; tenże, *Poglądy Hotelu Lambert na kształt powstania zbrojnego (1832–1846)*, Kraków 1990.

⁵ A. Barszczewska-Krupa, *Reforma czy rewolucja. Koncepcje przekształcenia społeczeństwa polskiego w myśli politycznej Wielkiej Emigracji 1832–1863*, Łódź 1979; taż, *Emigracja i kraj. Wokół modernizacji polskiej świadomości społecznej i narodowej 1831–1863*, Łódź 1999.

gdzie już przed 1828 r. został mianowany profesorem nadzwyczajnym. W latach 1828–1831 odbywał podróże naukowe do Berlina, Londynu, Paryża, Rzymu, Florencji, Mediolanu, Wenecji, Bolonii, Linzu i Wiednia. W tym czasie publikował artykuły naukowe w czasopismach, głównie niemieckich. Powrócił do Warszawy na początku maja 1831 r., a więc w trakcie powstania listopadowego. Tutaj w okresie do początku sierpnia 1831 r., pełnił funkcję lekarza dywizyjnego i chirurga, za tę służbę został odznaczony Krzyżem Złotym *Virtuti Militari*. Jednak już 25 sierpnia 1831 r. podał się do dymisji, jak twierdzono ze względu na stan zdrowia i wyjechał do Niemiec, gdzie krótko przebywał w Hamburgu. Prawdopodobnie w 1834 r. z Hamburga przez Londyn wyjechał do Meksyku, ponieważ jak wynika z rozważań autora, nie mógł wrócić do kraju w obawie przed prześladowaniami ze strony władz rosyjskich. W Meksyku S. Gałęzowski dorobił się znacznej fortuny jako znakomity lekarz. Jak wynika ze źródeł przytoczonych przez autora leczył skutecznie m.in. amerykańskich generałów. Posiadał także bezpośrednie kontakty z lekarzami amerykańskimi, uczestnicząc w posiedzeniach Akademii Medyko-Chirurgicznej w Nowym Jorku. W 1848 r. podjął starania o obywatelstwo Stanów Zjednoczonych, jednak mimo dużych szans otrzymania zgody, we wrześniu 1848 r., wrócił przez Liverpool do Francji.

Trudno jednoznacznie określić przyczyny powrotu S. Gałęzowskiego do Francji, zdaniem autora zadecydowały o tym kwestie rodzinne. Seweryn Gałęzowski nie założył własnej rodziny, dlatego też interesował się losami swoich bliskich; braci, sióstr, bratanków. Według J. Szczepańskiego po powrocie do Europy, tylko w latach 1849–1859 przekazał członkom swojej rodziny pomoc finansową na sumę ponad 6700 franków i około 20 000 rubli. W sposób szczególnie zajmował się dwoma bratankami (synami przyrodniego brata Franciszka) Ksawerym i Józefem.

W podrozdziale „Życie prywatne” autor zwrócił uwagę, iż S. Gałęzowski nie mając własnej rodziny skupił się na wspieraniu bratanków, którzy uzyskali wykształcenie na uczelniach rosyjskich (Ksawery ukończył Akademię Medyko-Chirurgiczną w Petersburgu, a Józef Akademię Wojskową również w Petersburgu), a już na emigracji we Francji zostali przez stryja zaangażowani w działalność społeczną na rzecz emigracji polskiej. Życie osobiste S. Gałęzowskiego, jak napisał autor, poza rodziną, obejmowało głównie sprawy funkcjonowania Szkoły Polskiej na Batignolles w Paryżu. Przez wiele lat był on prezesem Rady tej szkoły. Wśród przyjaciół, osobami najbliższymi dla Seweryna byli Zofia i Bohdan Zalescy. Kilkuletnie zauroczenie S. Gałęzowskiego młodszą od niego prawie o 30 lat Michaliną Dziekońską zakończyło się rozstaniem, najprawdopodobniej z powodu zbyt dużej różnicy wieku.

Kolejne podrozdziały rozdziału drugiego autor poświęcił Ksaweremu i Józefowi Gałęzowskim. Ksawery po ukończeniu studiów w Petersburgu w 1855 r., nie obronił doktoratu w 1857 r., a następnie w 1858 r. wyjechał do Paryża. Tam

dzięki wsparciu finansowemu stryja studiował okulistykę i w 1865 r. uzyskał doktorat w tej specjalności. W następnych latach aż do śmierci w 1907 r., prowadził renomowaną klinikę okulistyczną w Paryżu i należał do najwybitniejszych okulistów we Francji. Z kolei Józef ukończył Akademię Wojskową w Petersburgu, w 1861 r., został wysłany na studia zagraniczne, należał do koła Zygmunta Sierakowskiego. W okresie powstania styczniowego był członkiem Wydziału Wojny Rządu Narodowego, gdzie m.in. opracował reorganizację oddziałów powstańczych i przekształcenie ich w regularną armię. Występował wtedy pod zmienionym nazwiskiem Gołkowicz. Na początku maja 1864 r., w obawie przed aresztowaniem wyjechał do Krakowa, a następnie do Paryża. Józef Gałęzowski odgrywał istotną rolę wśród emigracji polskiej we Francji po powstaniu styczniowym. Dzięki stryjowi został zatrudniony w banku Credit Foncier, gdzie błyskawicznie awansował. Szybko się wzbogacił i na początku XX wieku należał do nielicznej grupy zamożnych Polaków w Paryżu. Seweryn Gałęzowski przed śmiercią (zmarł w 1878 r.) w testamencie uczynił Józefa wyłącznym spadkobiercą swojego majątku.

Kolejny trzeci rozdział obejmuje działalność polityczną i społeczną Seweryna Gałęzowskiego, który po powrocie do Francji w 1848 r., żywo interesował się kwestią walki o niepodległą Polskę. Należy jednak zaznaczyć, że w odróżnieniu od większości polskich emigrantów zachowywał neutralność wobec gorących sporów i konfliktów politycznych Wielkiej Emigracji. Był raczej sympatykiem szeroko rozumianego obozu demokratycznego. Stąd jego kontakty m.in. z Joachimem Lelewelem, Janem Nepomucenem Janowskim, Karolem Libeltem, Józefem Wysockim czy Adamem Mickiewiczem. Znaczną aktywność wykazywał S. Gałęzowski w latach wojny krymskiej 1853–1855, a następnie w okresie powstania styczniowego, kiedy to ułatwił kontakty przebywającemu we Francji Romualdowi Trauguttowi z ministrem spraw zagranicznych rządu francuskiego. Generalnie jednak S. Gałęzowski był przede wszystkim społecznikiem, dzięki któremu niezwykle dynamicznie rozwijała się Polska Szkoła na Batignolles w Paryżu w latach 1854–1878, kiedy pełnił on funkcję prezesa Rady Szkoły. Podobnie dzięki jego inicjatywie powstał w 1851 r. Bank Emigracji Polskiej, który funkcjonował do 1864 r., udzielając kilkuset emigrantom polskim kredytów i pożyczek. W 1878 r., tuż przed śmiercią, S. Gałęzowski był inicjatorem powołania Fundacji Stypendialnej im. Śniadeckich, której zadaniem było fundowanie stypendiów dla polskich uczonych. Kapitał fundacji w wysokości 12 000 franków wpłacił S. Gałęzowski z własnych, prywatnych funduszy. Warto dodać, że w okresie funkcjonowania tej fundacji do 1912 r., przyznano 44 stypendia na ogólną sumę 185 000 franków. Wśród stypendystów należy wymienić znakomych polskich uczonych, byli to m.in. Zygmunt Wróblewski – fizyk, Julian Ochowicz – psychologia eksperymentalna, Stanisław Kutrzeba – historia prawa,

Stanisław Kętrzyński – nauki pomocnicze historii, Franciszek Bujak – historia gospodarcza, Waław Sobieski – historia powszechna.

W czwartym rozdziale autor przedstawił rozwój i działalność Szkoły Polskiej w Paryżu w okresie od jej powstania w 1842 r. do 1922 r., kiedy przestała funkcjonować. Założycielami szkoły polskiej byli członkowie emigracyjnych stowarzyszeń oświatowych: Stowarzyszenia Naukowej Pomocy, Towarzystwo Wychowania Narodowego Dzieci Wychodźców Polskich i Stowarzyszenie Ojców Rodzin Polskich w Wychodźstwie. Warto dodać, że organizacje te powstały z inicjatywy gen. Józefa Dwernickiego. W październiku 1842 r. w podparyskiej miejscowości Chatillon-sous-Bagneux została otwarta Szkoła Polska. W 1844 r. przeniesiono ją do Paryża przy ul. Fosses St. Jacques. Natomiast od listopada 1844 r. otrzymała stałą siedzibę w Paryżu na bulwarze Batignolles 56. Najbardziej dynamiczny rozwój Szkoły Polskiej miał miejsce po objęciu stanowiska prezesa Rady Szkoły przez Seweryna Gałęzowskiego w 1854 r. Dzięki niemu w latach następnych rozbudowano pomieszczenia szkolne, a także zwiększono liczbę uczniów do kilkuset rocznie. S. Gałęzowski dzięki dobrym kontaktom z politykami francuskimi uzyskał stałą dotację dla polskiej szkoły. Poważne trudności szkoła polska przeżywała w okresie wojny francusko-pruskiej i Komuny Paryskiej 1870–1871. Po śmierci Seweryna Gałęzowskiego w 1878 r., prezesem Rady Szkoły został jego bratanek Ksawery Gałęzowski, a po jego śmierci w 1907 r., jego brat Józef Gałęzowski. Jednak po śmierci Seweryna Gałęzowskiego, jego bratankowie nie potrafili właściwie kierować Szkołą Polską, która w okresie do pierwszej wojny stopniowo zamierała. Ostatecznie po jej likwidacji w 1922 r., znakomite zbiory biblioteki Szkoły Polskiej na Batignolles w Paryżu zostały przekazane do kraju w sumie 22 300 tomów, 196 rękopisów, 1500 map i 3650 szytów. Tutaj podzielono te zbiory między Bibliotekę Uniwersytetu Wileńskiego, a powstającą w Warszawie Bibliotekę Narodową. Niestety, jak napisał autor, warszawskie zbiory zostały prawie w całości zniszczone w czasie II wojny światowej.

W ostatnim, piątym rozdziale pracy zatytułowanym, „Sukcesja Gałęzowskich: Ksawery, Józef i Amelia, Lipkowscy”, autor przedstawił działalność organizacji społecznych i stowarzyszeń, w których brali aktywny udział sukcesorzy Seweryna Gałęzowskiego. Pierwszą organizacją było powstałe w 1865 r., Stowarzyszenie Byłych Uczniów Szkoły Polskiej, którego członków nazywano batiolczykami. Celem tego stowarzyszenia było utrzymywanie kontaktów między absolwentami szkoły, a także organizowanie pomocy finansowej dla uczniów Szkoły Polskiej. Stowarzyszenie organizowało również obchody ważnych rocznic narodowych. Ponadto finansowało od 1875 r., wydawanie „Bulletin Polonais litteraire, scientifique et artistique”.

Józef Gałęzowski obok Eugeniusza Korytko, Stanisława Lewenharda, Władysława Mickiewicza i Dionizego Zaleskiego, był założycielem Skarbu Polskiego w 1886 r. W tekście wyjaśniającym założenie Skarbu Polskiego, napi-

sano: „Celem Skarbu polskiego jest zgromadzenie funduszów nieodzownych do podjęcia czynnej obrony narodowej”. W 1891 r., Skarb Polski został przeniesiony do Muzeum w Rapperswilu, a jak wiadomo od 1889 r. tą polską placówką kierował Józef Gałęzowski.

Kolejną organizacją, w której aktywnie uczestniczyli batiniołczycy było stowarzyszenie „Czci i Chleba”, założone w 1862 r., które wspomagało weteranów powstań narodowych, wypłacając im zasiłki. W tej organizacji także aktywnie brał udział Józef Gałęzowski. Z kolei żona Józefa, Amelia Gałęzowska była założycielką w 1887 r. Towarzystwa Kobiet Polskich im. Klaudii Potockiej. Początkowo stowarzyszenie to zajmowało się zbieraniem składek dla organizowanego w Poznaniu Banku Ziemińskiego, którego celem było przeciwstawienie się działalności pruskiej Komisji Kolonizacyjnej w Wielkopolsce. Towarzystwo Kobiet Polskich zajmowało się także dobroczynnością na rzecz ubogich emigrantów polskich.

Ostatnią organizacją społeczną, w której powstaniu i działalności brali udział Gałęzowscy było powstałe w 1910 r. Towarzystwo Polskie Literacko-Artystyczne. Wśród założycieli obok Józefa Gałęzowskiego, byli bracia Jan i Józef Lipkowscy. Jan Lipkowski był zięciem Józefa Gałęzowskiego ponieważ jego żoną była córka Józefa, Wiktoria. Zdaniem J. Szczepańskiego Lipkowscy stali się niejako sukcesorami działań społecznych Gałęzowskich we Francji. Natomiast wspomniane Towarzystwo zajmowało się organizowaniem życia artystycznego i literackiego polskiego Paryża. Swoją działalność zakończyło w 1916 r.

Wśród czterech aneksów dołączonych do monografii na szczególną uwagę zasługuje aneks 4, w którym autor przedstawił nazwiska 44 uczonych polskich, którzy byli w latach 1878–1912 stypendystami Fundacji im. Śniadeckich Seweryna Gałęzowskiego.

Generalna ocena recenzowanej pracy jest bardzo wysoka, J. Szczepański przedstawił mało znane w polskiej historiografii działania społeczne na rzecz emigracji polskiej we Francji oraz tzw. sprawy polskiej rodziny Gałęzowskich. Stanowi to poważne uzupełnienie naszej wiedzy na temat dziejów polskiej emigracji we Francji w XIX i na początku XX wieku.

Wiesław Puś